

IV.2.3. A magyar nyelvű liturgia emlékei

Dobos András

A történeti Munkácsi Egyházmegye magyar ajkú népességének eredete

A történeti Munkácsi Egyházmegye népességének túlnyomó részét eleinte a ruszin és a román etnikum alkotta. Korai adataink vannak ugyanakkor más bizánci rítusú lakosság jelenlétéről is. A balkáni török hódítás elől menekülve sokan találtak új hazára magyar földön: görögök, macedónok, szerbek, és ki tudja, hányféle náció gyermekei. A gazdagabb kereskedőréteg megtehetette, hogy templomot épített és papot hívott a szent szolgálatok vezetésére. Ezek az egyházi közösségek a nemzeti önazonosság megőrzésének is zálogai voltak. Nyilvánvaló, hogy ahol eme népcsoportok csak kisebb lélekszámban voltak jelen, és nem rendelkeztek semmilyen intézménnyel, ott hamar asszimilálódtak. Egészen sajátos azoknak a szerb eredetűnek tartott hajdúknak az esete, akik Hajdúdorog környékén telepedtek le, kiváltságjogokat nyerve.¹ A környező református hajdúságban csak egy kicsiny szigetet képeztek. Nem csoda, hogy anyanyelvüket – ha beszélhetünk egyáltalán egyetlen anyanyelvről – korán elveszítették. Nem így egyházi identitásukat! Ennek a városnak a lakossága ma is büszkén ápolja az ősök liturgikus hagyományát.

Bár történelmi szempontból Hajdúdorog szerepe kiemelkedő, hiszen ez a közösség lesz a magyar nyelv liturgikus használatáért folytatott küzdelem zászlóvivője, a magyar görögkatolikuság egészét számszerűleg csekély mértékben gyarapította. A magyar nyelvű közösségek növekedése elsősorban azoknak a parókiáknak köszönhető, melyek

az egyházmegye déli részén helyezkedtek el, vagyis Borsod, Abaúj, Torna, Zemplén, Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben. Itt ugyanis mind a ruszinság, mind a románság szórványos foltokban élt, vegyesen a magyar lakossággal. Az első, a nemzetiségi adatokat pontosan és részletesen feljegyző, 1806-ban készült összeírás szerint a tizenhárom vármegyére kiterjedő Munkácsi Egyházmegyében a nemzetiségek aránya a következőképpen alakult:² 63,8 százalék ruszin, 20,9 százalék román (leginkább az egyházmegye négy déli vármegyéjében), 6,23 százalék magyar (a fentebb említett hét vármegyében) és 0,94 százalék szlovák (négy északnyugati vármegyében). Amint látszik, ezek a nemzetiségek eltérő régiókban koncentráálódtak. Ugyanakkor sok helyen együttélés is megfigyelhető, és – amennyire ez a dokumentumokból kivehető – nem jellemző az ellenségeskedés közöttük. A hívek mintegy 8 százaléka kétnyelvű volt – amit a prédikációk nyelvére vonatkozó felmérésekből tudunk –; ruszin–román, ruszin–magyar, ruszin–szlovák, de találni más párosításokat is. A papok közül sokan több nyelven is beszéltek, vagy legalábbis értettek.

A 20. században számos történész az állam elmagyarosító politikáját okolta a magyar nyelv térhódításáért a görögkatolikusok körében. A fentebb elmondottakból azonban látszik, hogy az elmagyarosítás inkább spontán folyamat volt. Tagadhatatlan, hogy a kiegyezést követő nemzetiségi politika a Munkácsi Egyházmegyében is éreztette hatását, de ez elsősorban a magasabb egyházi méltóságok szintjét érintette, például a püspököket.³

A tanulmány az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Máig vitatott, mikor jelentek meg Hajdúdorogon a délszláv elemek, és hogy milyen mértékben vettek részt a bizánci rítusú közösség létrejöttében, illetve mekkora szerepük volt a megerősödésében – vö. Dávid Zoltán: Hajdúdorog népesedéstörténete, in: Komoróczy György (szerk.): *Hajdúdorog története*, Hajdúdorog, 1971, 43–52. Hiába állnak rendelkezésünkre a lakosokról különböző listák és összeírások, a vezeték- és keresztnévek önmagukban nem tekinthetők biztos forrásnak a nemzetiséget illetően. Sőt, még a nemzetiségre utaló jelzők sem adnak konkrét bizonyosságot, mert a „rác”, az „orosz” és a „görög” megjelölések sokszor vallási hovatartozásra utaltak, vagy pedig csak hozzávetőleges eredetet jelöltek. A város vonzotta a környéken már megtelepedett ruszinokat és románokat is, akik keveredtek a helyi lakossággal, és nyelvükben asszimilálódtak a magyarul beszélő környezetükhöz. Az mindenesetre vitathatatlan, hogy Hajdúdorog vallási élete kezdetben szerb vagy legalábbis délszláv magból sarjadt ki. Ezt erősíti meg az itteni parókiáról származó euchologion, vagyis szerkönyv, amely a korabeli hasonló kéziratokhoz képest tisztán szerb eredetű. A kéziratot az egykori ungvári püspöki, ma egyetemi könyvtár őrzi (Служебник, 37 D [335], Наукова бібліотека Ужгородський національний університет). Minden jel arra utal, hogy a kézirat az 1519-ben Goraždeban (Bosznia-Hercegovina) vagy Velencében kiadott ószláv könyv alapján készült másolat (a kiadásokhoz vö. Львович Немировский, Евгений: *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта*, Том 1, 1491–1550, Москва, 2009, 330–339).

² Udvari István: Etnikai, nyelvi viszonyok a munkácsi egyházmegyében, in: Uő (szerk.): *A munkácsi görögkatolikus püspökség jelképségeinek 1806. évi összeírása* (A Vasvári Pál Társaság Füzetei, 3), Nyíregyháza, 1990, 86–88.

³ Vö. Coranič, Jaroslav: Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867–1918, in: Žeňuch, Peter (red.): *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*, Bratislava, 2007, 173–192.

Az első liturgikus szövegfordítások

A hagyomány szerint a liturgikus szövegek első magyar nyelvű fordításait egy Giuseppe De Camillis püspök (1689–1706) bizalmasai között számon tartott, Izaiás nevű szerzetes készítette a 17. század végén.⁴ A püspök naplójában többször is találunk utalást ilyen nevű görög szerzetesre, akire mint „honfitársára” hivatkozik, és aki korábban az Áthosz-hegyen élt.⁵ Izaiás egy időben a debreceni görögök között szolgált, majd a bihari román papok élén állt. Ha írásos nyoma nincs is állítólagos fordítói tevékenységének, könnyen elképzelhető, hogy a Debrecenben hamar elmagyarosodott balkáni eredetű közösség számára ez a szerzetes már fordított szövegeket. A 17. században az ilyen fordítások a hazai görögök között egyébként sem számítottak volna kivételnek, hiszen a 18. század második felében az ortodox hívek használatára már nyomtatásban is megjelentek az első, görögből fordított imádságos könyvek és katekizmusok.⁶

A teljes magyar nyelvű liturgia első emléke az a fordítás, amely sokáig Krucsay Mihály neve alatt volt ismert. Újabb kutatások világossá tették, hogy ez a később tévesen 1793-ra datált fordítás⁷ – mint ahogy egy másik, Papp Antal által 1854-ben Hajdúdorogon másolt kézirat is – ugyanarra az első szövegre megy vissza, amelyet Kritsfalusi György, az ungvári gimnázium magyartanára készített és adott át Bacsinszky András püspöknek 1795-ben névnapi ajándék gyanánt. Ajánló soraiban a fordító megjegyzi, hogy a „munka felvállalására minden módon ösztönöztetett”.⁸ Hogy az ösztönzésen mit kell értenünk, azt Kritsfalusi nem fejt ki, de

feltételezhetjük, hogy éppen a szláv nyelvet nem ismerők egyre növekvő köréből kapott biztatást.

Figyelemre méltó a szóban forgó ajánlás egyik mellékesnek tűnő megjegyzése. Kritsfalusi fordításának elkészültével, mintha szabadkozna: „Mely munkához végre, ha bár félelemmel is, hozzáfogtam, és azt, ha szintén talán tán tétovázva is, végrehajtottam, bizonyos lévén benne, hogy ha nem kedvére is, leg-alább kedvetlenségére bizonyosan nem fog lenni Excellenciádnak.”⁹ Bacsinszky püspök (1772–1809) úgy maradt meg az utókor emlékezetében, mint a ruszin művelődéstörténet kimagasló alakja. Kortársaihoz hasonlóan meg volt győződve arról, hogy egy nemzet megmaradásának záloga a nyelv.¹⁰ Mármost a püspök számára a nemzetiség és a vallás egymástól alig elválasztható két aspektus. Ez abban az általa vallott nézetben is kifejeződéssé jut, hogy a ruszinok nyelve (amelyet ekkor rendszerint a *ruszkij* melléknévvel jelölnek) tulajdonképpen megegyezik a szent szertartások nyelvével, vagyis az egyházi szlávval. Körleveleit áthatja az „atyák orosz istenfélelme” iránti aggodalom, amelyet veszélyben érzett, minthogy a társadalom létráján fölkapaszkodó papság körében egyre többen hagyták el a szláv anyanyelvet, s ezzel együtt gyakran ha nem is a hitet, de a bizánci rítust szintén. Ennek ismeretében Kritsfalusi vállalkozása provokációnak is tűnhetne, de hogy az ilyesmi távol állt tőle, arról ő maga igyekszik bizonyosságot tenni. Ráadásul a püspökről a hagyomány is azt tartja, hogy hajdúdorogi parókussága idején elsőként engedélyezte a templomban a magyar nyelv használatát, sőt személyesen is lefordított néhány éneket.¹¹ Bár sem az engedélyre, sem a fordításra vonatkozóan

⁴ Izaiás szerzetesről vö. Ivancsó István: Izaiás szerzetes papi tevékenysége De Camillis püspök idején, in: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2008, 283–292; Terdik Szilveszter: A bikszádi monostor kegyképének eredete, in: uott, 318–322.

⁵ Vö. Baán István (szerk.): *Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök (1689–1706) levelei* (Collectanea Athanasiana, II/13), Nyíregyháza, 2017, 170–171, 178, 191.

⁶ Vö. Horváth Endre: Magyar–görög bibliográfia, in: Horváth László (szerk.): *Studia hellenica*, II, Horváth Endre válogatott tanulmányai, Budapest, 2018, 119–122.

⁷ A Krucsay-féle szöveg eredetije elveszett, csak Lupess István tímári parókus 1814-es kéziratában maradt fenn. Nyirán János összehasonlító munkája alapján az látszik a legvalószínűbbnek, hogy ezt a korábban legelső fordításnak tartott szöveget egy későbbi bejegyzés alapján tévesen datálták 1793-ra, s tulajdonképpen a Kritsfalusi fordításának egyik variánsáról van szó. Mindazonáltal elképzelhető, hogy Krucsay valóban készített egy saját fordítást, amelynek azonban még csak átírata sem maradt fenn, vö. Nyirán, 2011, 37–42. A Krucsay-féle szöveg Lupess által készített másolata megjelent faksimile kiadásban: Ivancsó, 2003. A Krucsay-fordítást Sztripszky Hiador publikálta: *A Görög Anya-Szent-Egy-Háznak Liturgiája vagyis Isteni-tisztelete Aranyszájú Szent János szerént: magyarrá fordított Ungvárt 1795-dik esztendőbenn*, in: Szabó–Sztripszky, 1913, 451–501. A harmadik fennmaradt, Papp Antal által másolt változat az előbb említettekkel együtt szinopszisban olvasható: Nyirán, 2011, 43–96.

⁸ Nyirán, 2011, 37.

⁹ Nyirán, 2011, 37.

¹⁰ Vö. Udvari István: Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809), a ruszin felvilágosodás képviselője, in: Uő, 1994, 214–215.

¹¹ Erre vonatkozóan semmilyen történeti bizonyíték nincsen, de a magyar nyelv „oltárra emeléséért” folytatott küzdelemben

nem áll rendelkezésre történelmi bizonyíték, ez a történelmi emlékezet aligha lehet a véletlen műve. S hogy miként kapcsolódhatott össze a magyar nyelvű *Liturgia* az erősen szláv érzelmű püspök nevével, arra magyarázatot adhat Bacsinszkynek az a határozott szándéka, hogy a népet bevonja a liturgikus éneklésbe.

Közismert az a naiv, már-már legendás elképzelés, mellyel még kutatói körökben is találkozni, miszerint a történelmi Munkácsi Egyházmegye templomaiban az istentisztelet mindig a nép aktív részvételével, tehát éneklésével zajlottak. Ezt a korabeli dokumentumok egyáltalán nem erősítik meg, sőt, cáfolják. Fennmaradt viszont Bacsinszkynek egy olyan körlevele, amelyben kötelezi a parókusokat és a kántorokat, hogy tanítsák meg a közös éneklésre a híveket, elsősorban pedig a tanulóifjúságot.¹² A motiváció összetett. A püspök esztétikai okokra is hivatkozik, és ki nem mondva, de bennfoglaltan olvasható a sorok között, hogy ettől reméli majd a nép nyelvének a megmentését is, ami szavatolja a vallásosság megőrzését. A legerősebb érve azonban valami egész más, korát megelőző gondolat. Világosan megfogalmazza és teológiailag is alátámasztja a kétszázötven évvel később, a II. vatikáni zsinat által *participatio actiosa* néven emlegetett alapelvet, vagyis hogy az istentisztelet lényegéhez tartozik az egész nép tevékeny részvétele. A feltételezést, hogy a püspök számára ez a szempont volt a legfontosabb, éppen a magyar nyelv liturgikus alkalmazásához való engedékeny hozzáállása erősíti. Elhatározásához, hogy a kántorok helyett az akkor még sok helyütt írástudatlan népre bízva az énekszolgálatot – a keleti egyházakban egyedülálló módon –, talán hozzájárult a protestáns mentalitás némi hatása is. Ne feledjük,

Bacsinszky hajdúdorogi parókusként olyan egyházközséget vezetett, amelyet református gyülekezetek vettek körbe, ez utóbbiak számára pedig a közös templomi éneklésnél mi sem volt természetesebb. A nép tevékeny részvételét az istentiszteleteken a későbbiekben sok főpap szorgalmazta.¹³

Nemcsak a liturgikus ünneplések csúcspontja, a Szent Liturgia legalább részben magyarul történő celebrálásáról rendelkezünk már a 18. század végétől adatokkal. A 19. századból fennmaradt több kéziratos szerkönyv is, ami nyilvánvaló jele annak, hogy egyre szélesebb körben ünnepelték magyar nyelven a szentségeket és a zsolozsma egyes részeit is.¹⁴

Nyomatott kiadványok

Az első nyomtatott liturgikon – mely egyben az első nyomtatott magyar nyelvű liturgikus könyv – még csaknem egy évszázadig, 1882-ig váratott magára. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy korábban ne jelentek volna meg nyomtatásban magyar nyelvű liturgikus szövegek görögkatolikus hívek számára. Az első imakönyv, amelyről tudomásunk van, és példánya is fennmaradt, az 1825-ben Kassán kiadott *Imadsagos könyvetske, a' magyar oroszok' lelki hasznokra* című kiadvány.¹⁵ Ez a számos kiadást megért könyv¹⁶ inkább magánhasználatra készült. Áttörést a közösségi éneklés térhódításában a Roskovics Ignác által összeállított, első ízben 1862-ben Debrecenben megjelent *Ó hitű imádságos és énekes könyv* hozott.¹⁷ A gyűjteményes kötetet már azzal a céllal szerkesztették, hogy a hívek templomi éneklését megkönnyítse. Említésre érdemes, hogy az első szláv nyelvű hasonló kiadvány a Munkácsi Egyházmegyében csak két évvel később jelent meg.¹⁸ Roskovics könyve így tulajdonképpen az első liturgikus használatra készült – ha nem is hivatalos

lépten-nyomon hivatkoznak a nevére, vö. Véghseő Tamás: A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig, in: Véghseő–Katkó, 2014, 33–34. Egyes források szerint Bacsinszky elrendelte a magyar nyelvű prédikációt, és engedélyezte, hogy a szentírási olvasmányokat magyarul olvashassák, illetve hogy körmenetekben, valamint a zsolozsmában (tehát nem a Szent Liturgián) magyar énekeket énekeljenek. Más források tudni vélnek fordítói tevékenységéről is. Lásd Véghseő–Katkó, 2014, 251, 306, 356, 437.

¹² Vö. például Bacsinszky 1798. március 6-án kelt körlevelével (kiadásban: Задорожний, Ігор: *Єпископ Андрій Бачинський в єпістолярній спадщині: До 270-річчя від дня народження*, Мукачево, 2002, 55).

¹³ Vö. Ladizsinszky Sándor 1854. április 8-án kelt, 1273. sz. körlevelével (Bácsaranyosi protokollum, NYEL, III–1–44–b) vagy Popovics Bazil 582. sz., 1861. február 19-én kelt körlevelével (NYEL, IV–2–a, 1861/37).

¹⁴ Vö. Nyírán János: *19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról* (Collectanea Athanasiana, II/2), Nyíregyháza, 2012.

¹⁵ Az első olyan katolikus kiadású könyv, amely magyar nyelven tartalmazott bizánci rítusú liturgikus szövegeket, feltehetően az 1755-ben Olsavszyk Mánuel püspök által nyomtatott ábécéskönyv és katekizmus volt. Ezen kiadványoknak azonban nem maradt fenn egyetlen példányuk sem. Sztripszky Hiador: *Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából*, in: Szabó–Sztripszky, 1913, 424–435.

¹⁶ Leírását lásd Szabó–Sztripszky, 1913, 439–440; Ivancsó, 2006, 1–10.

¹⁷ Vö. Szabó–Sztripszky, 1913, 439–440; Ivancsó, 2006, 11–32.

¹⁸ A rendkívüli népszerűségnek örvendő, és a szép népének formálódásában óriási szerepet játszó *Velikij Szbornyik* című gyűjteményes énekeskönyvet Andrej Popovics felsőveresmarti parókus szerkesztette. 1866-ban jelent meg Bécsben (Пекар, Атанасий В.:

jellegű – kiadvány a Munkácsi Egyházmegyében. A későbbiekben több hasonló énekeskönyvet is nyomtattak, melyeknek köszönhetően az istentiszteleteket a nép teljes egészében magyar nyelven énekelhette. Danilovics János 1892-ben,¹⁹ illetve Krajnyák Gábor 1928-ban²⁰ kiadott gyűjteményes kötetét egészen az 1954-ben napvilágot látott *Dicsérvételek az Urat* című énekeskönyv²¹ elterjedéséig használták a parókiákon.

Az első szabályos liturgikus könyvet 1882-ben nyomtatták ki Debrecenben.²² Ez a kiadvány, melynek szövegét egy kilenctagú fordítói bizottság gondozta,²³ tulajdonképpen egy kivonatos liturgikon: Aranyszájú Szent János *Liturgiájának* szövegét tartalmazza, tehát kifejezetten a papság számára készült könyv volt. Bár liturgikus szempontból megfelelt az előírásoknak, nyomtatása egyházi jóváhagyás nélkül történt.²⁴ Sem a munkácsi, sem az eperjesi püspök nem engedhette volna meg magának, hogy egyházi jóváhagyást adjon hozzá, hiszen a Szentszék számára a magyar nyelv nem számított elfogadott liturgikus nyelvnek. A könyv jelentősége így sem csekély. Azon túl, hogy a magyar görögkatolikusok bel- és külföldön a mai napig az 1920-as bővített változatát használják, liturgiátörténeti szempontból is releváns, mivel feltételezhetjük, hogy visszatükrözi a Munkácsi Egyházmegyének a 19. század második felében uralkodó liturgikus gyakorlatát.²⁵ Minekutána az egyházmegyében az 1965-ig hivatalosnak

számító ószláv és román nyelven sem született liturgikus könyv, a magyar kiadványok a liturgikus hagyomány jelentős forrását képezik. A liturgikont később más magyar nyelvű szertartási könyvek követték. Még ugyanabban az esztendőben, tehát 1882-ben megjelent az *Apostolos könyv*,²⁶ egy évvel később a szerkönyv (euchologion),²⁷ 1925-ben pedig az *Evangéliumos könyv*.²⁸

Küzdelem a magyar liturgikus nyelvért

Ahogy szaporodtak a kiadványok, úgy lettek egyre hevesebbek a magyar nyelvű szertartások elleni támadások is.²⁹ A magyar ajkú hívek ebben a küzdelemben – melyet ők „kálváriáútnak” neveztek – voltaképpen magukra maradtak. Politikai részről inkább csak kecsegtették őket, a római katolikus főpapok élesen bírálták törekvésüket, a román görögkatolikus püspökök erős ellenérzéssel viselkedtek az ügygel szemben. A munkácsi és az eperjesi püspökök tulajdonképpen tehetetlenek voltak, hisz nem mehettek szembe a latin püspökök álláspontjával, akik a maguk részéről végső tekintélyként a Szentszékre hivatkoztak. Ez utóbbi meggyőződése megingathatatlanak látszott, miszerint a Szent Liturgiát csakis holt nyelven lehet ünnepelni.³⁰

Említésre méltó a ruszin érzelmű papságnak vagy legalábbis jeles képviselőinek a magatartása. Az ő tiltakozásuk nem etnikai vagy egyház-politikai megfontolásokon alapult, hanem a rítus

Нариси історії церкви Закарпаття, II, Рим–Львів, 1997, 383), bár egyes források hivatkoznak egy 1864-es kiadásra (Сабов, Евменій: *Очерк о літературній діяльності і освіті карпатороссов*, Ужгород, 1925; Недзвільський, 1932, 169).

¹⁹ Vö. Ivancsó, 2006, 139–184; Ivancsó István: *Danilovics János Általános egyházi énekkönyve* (Athanasiana Füzetek, 7), Nyíregyháza, 2003.

²⁰ Vö. Ivancsó, 2006, 467–518; Ivancsó István: *Görög katolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos és énekes könyve*, in: Uő (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga*, 2017. szeptember 29–30. (Liturgikus örökségünk, XXI), Nyíregyháza, 2017, 475–481.

²¹ Vö. Ivancsó, 2006, 783–835. A kiadás körülményeihez, illetve az azt megelőző szerkesztői munkákhoz vö. Ivancsó István (szerk.): *A Dicsérvételek az Urat című énekeskönyvünk megjelenésének 60. évfordulója alkalmából 2014. május 8-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza, 2014.

²² Vö. Ivancsó István: *Az 1882-es Liturgikon*, in: Uő (szerk.): *Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza, 2002, 27–46; Ivancsó, 2006, 39–43.

²³ Vö. Ivancsó István: *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége* (Athanasiana Füzetek, 1), Nyíregyháza, 1999.

²⁴ Megjegyzendő, hogy a fordítóbizottság tagjai ugyanakkor püspöki megbízással rendelkeztek, vö. Ivancsó, 2006, 30–35.

²⁵ Az mindenesetre egészen biztos, hogy a magyar liturgikont nem egyetlen, más nyelvű kiadásból fordították, hanem több szöveg figyelembevételével szerkesztették.

²⁶ Vö. Ivancsó, 2006, 57–60; Ivancsó István (szerk.): *Az első nyomtatott Apostolos könyvünk kiadásának 125. évfordulója alkalmából 2007. május 3-án rendezett nemzetközi szimpozion anyaga* (Liturgikus örökségünk, VII), Nyíregyháza, 2007.

²⁷ A szerkönyvnek 1927-ben jelent meg egy bővített kiadása, vö. Ivancsó, 2006, 99–116.

²⁸ Vö. Ivancsó, 2006, 407–426; Ivancsó István: *A magyar görög katolikus egyház Evangéliumos könyve* (Athanasiana Füzetek, 6), Nyíregyháza, 2002.

²⁹ A magyar görögkatolikusok anyanyelvük liturgikus használata érdekében vívott harcáról bőséges bibliográfia áll rendelkezésre. Itt csak néhány összefoglaló művet emelünk ki: Véghseő Tamás (szerk.): *Hajdúdorog, 1868–2018: Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, Nyíregyháza, 2019; Véghseő, 2012, 6–89; Szabó–Sztipszky, 1913; a forrásokat illetően vö. Véghseő–Katkó, 2014.

³⁰ A románok esetében anyanyelvük használatát a Szentszék inkább csak megtűrtnek tekintette, mivel már az unió előtt is ezen a nyelven végezték istentiszteleteiket, vö. Véghseő–Katkó, 2014, 304–305.

tisztaságáért érzett aggodalomból fakadt. Állításuk szerint ugyanis azokban az egyházközségekben, amelyekben a Szent Liturgiát magyarul végezték, azt egyúttal „meg is csonkították”, kihagyva bizonyos elemeket – elsősorban ekténiákat –, ráadásul az is előfordult, hogy katolikus népénekeket illesztettek be a szertartásaikba.³¹

A magyar görögkatolikusok igénye római katolikus szemszögből nézve protestáns ízű, túlzott követelőzésnek mutatkozott, két, egymással összefüggő okból is. A latin rítusban a nép nagy része számára érthetetlen latin nyelv evidencia volt, a „tevékeny részvétel” gondolata pedig ekkor valójában irrelevánsnak számított, hiszen a szentmise alapvető formájának a tridenti zsinat óta a magánmisét tekintették. A magyar hívek számára világossá vált, hogy törekvésüket csak akkor koronázhatja siker, ha saját egyházmegyében egyesülve lépnek föl anyanyelvük hivatalos használata elismertetésének érdekében.

1912-ben létrejött a Hajdúdorogi Egyházmegye, hivatalos liturgikus nyelve azonban még nem lehetett a magyar. Amikor a Szentszék hosszas halogatás után végül beleegyezett az egyházmegye felállításába, többször nyomatékosította, hogy a Szent Liturgiát soha nem lehet magyar nyelven ünnepelni. A magyarok anyanyelve legföljebb olyan mértékben érvényesülhetett a szertartásokon, amilyen mértékben a latin rítusú istentiszteleteken megengedett volt. Az új egyházmegye olyan parókiákból tevődött össze, amelyeket az ószláv nyelvet használó Munkácsi és Eperjesi, illetve a Szamosújvári, Nagyvárad és Fogarasi Egyházmegyéből választottak le. Így kézenfekvő lehetett volna e két nyelv valamelyikének liturgikus alkalmazása. Minthogy azonban a cél éppen abban állt, hogy a bizánci rítus a magyar társadalom felfogásában ne kötődjék szükségszerűen a kisebbségekhez, és mivel a kormány is igyekezett elkerülni a vádat, amelyet a ruszinok és románok elmagyarosításáért már régóta felröptak az uralkodó magyar politikai irányzatoknak, az alapító bulla az ógörög nyelvet jelölte meg liturgikus

használatra. Bár a későbbi intézkedések haladékat adtak az ógörög bevezetésére, a Szentszék számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar nyelvet már nem lehet kiküszöbölni a gyakorlatból, a görög bevezetése pedig irreális, hisz az egyházmegye nagy hányada egyszerű, még középfokú végzettséggel sem rendelkező hívekből tevődik össze. Idővel megszűntek azok a Rómából érkező figyelmeztetések is, amelyek hangsúlyozták, hogy az abúzus hallgatolagos megtűrése semmiképpen nem jelent jóváhagyást. A vatikáni követeléseknek csupán annyira eredményük lett, hogy a papság a Szent Liturgia anaforáját vagy annak fontosabbnak tartott részeit görögül mondta.³²

Liturgikus útkeresés a magyar egyházmegyében

Bár az új egyházmegye nyelve a görög lett, ez nemcsak a nyelvhasználatban nem eredményezett komolyabb változást, hanem gyakorlatilag a szertartások végzése is úgy folyt, mint korábban, vagyis a történeti Munkácsi Egyházmegye sajátos szláv hagyományainak megfelelően. Kísérletek történtek a görög könyvek figyelembevételére is. Ennek egyik példája az 1938-ban Miskolcon megjelent zsolozsmáskönyv,³³ amely az istentiszteleteknél a többi egyház könyveihez képest is egyedülálló módon jelzi az eltéréseket a görög, a szláv és a román hagyomány között.³⁴ A szertartások bizonyos pontjain az egymástól eltérő szokások külön jelzése elsősorban azért mutatkozott szükségesnek és hasznosnak, mert – jöllehet az egyházmegye Róma által megállapított nyelve a görög volt – a Miskolci Apostoli Exarchátusban továbbra is a szláv könyveket tekintették mérvadóknak. A szóban forgó exarchátust a Szentszék az Eperjesi Egyházmegyéből Magyarországon maradt parókiákból hozta létre 1924-ben, s ebben a térségben az ószláv nyelv ekkor még a legtöbb helyen a gyakorlatban is használatos volt.

A két háború közti időszakban izgalmas viták tartották pezsgésben a magyar görögkatolikuság

³¹ Vö. Фенцик, Евгений: *Порча нашего обряда (Листокъ, 23/II)*, 1886, 449–450; Уб: *Скромныя примѣчанія на вышеприведенное письмо (Листокъ, 3/IX)*, 1893, 32–33.

³² Ezt igazolja az 1920-ban kiadott *Liturgikon* is, amelyben az anafora már két nyelven szerepel.

³³ *Dicsérvétek az Úr nevét*, Miskolc, 1938. Egy évvel később adták ki a zsolozsmáskönyv kivonatát is, elsősorban a világiak használatára, *Énekeljétek a mi Istenünknek!* címmel; vö. Ivancsó, 2006, 547–570, 643–657; Uő (szerk.): *A Dicsérvétek az Úr nevét című zsolozsmáskönyvünk 80. évfordulója alkalmából 2014. november 20-án rendezett szimpozium anyaga* (Liturgikus örökségünk, XIV), Nyíregyháza, 2014.

³⁴ A bizánci rítus illetén felosztása nyilvánvalóan némi egyszerűsítést feltételez, hiszen a szláv nyelven kiadott könyvek sem mutatnak egységes gyakorlatot, hanem koronként és helyenként eltérő szokásokkal tarkítják a közösnek mondott bizánci örökséget. Adott esetben nagyobb hasonlóság állhat fenn egy moszkvai és egy görög könyv, mint egy kijevei és egy görög kiadású között.

szellemi életét. A fő kérdés az volt, hogy szabad-e utat nyitni a nyugati egyházból érkező, újabb keletű devocionális formáknak, úgymint szentségimádás, Jézus szíve tisztelet vagy májusi ájtatosság.³⁵ Az egykor a konzervativizmusukra oly büszke anyaegyházmegyék, a munkácsi és az eperjesi, már régen engedtek a népszerű jámborsági gyakorlatok csábításának, aminek oka elsősorban a létszámban egyre növekvő és az állam jóindulatát is élvező ortodox egyház térhódításától való félelemben keresendő. A nyugati egyházból importált liturgikus elemek megkülönböztető szerepet nyertek, az ortodoxokkal elvileg azonos rítust gyakorló görögkatolikusok számára a Róma-hűség jelévé váltak. Magyarországon hasonló fenyegetést alig lehetett érzékelni, de az anyaegyházmegyék választása ösztönzően hatott azokra, akik egyébként sem idegenkedtek volna bizonyos reformoktól. Az ősi hagyományok védelmezői ugyanakkor éppen arra hivatkoztak, hogy a régi munkácsi tradíció egyetlen örököse a magyar görögkatolikus maradt, mivel a Csehszlovákiába átkerült egyházmegyék nemcsak az újításoknak nem tudtak ellenállni, de elfogadták azokat az ukrán liturgikus könyveket is, amelyekről hosszú időn át berzenkedtek, mivel rítusrontást láttak bennük. Most fordult a kocka. A magyar klérus vádolta rítusrontással az eperjesi és a munkácsi papságot.³⁶

A konzervatívok és az újítani vágyók közötti szellemi csata végül az utóbbiak javára dőlt el. Szerepet játszott ebben a fentebb említett ok mellett néhány másik is. Így a megreformált bazilita rend tagjainak buzgó missziói,³⁷ a saját papnevelő intézet hiányában latin rítusú szemináriumokban nevelkedett papság lelkesége, az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus, valamint az a tény, hogy míg a háború

előtt Magyarországnak 9,8 százaléka sorolta magát a görög rítushoz tartozónak, a területveszteség következtében 1920-ban ez a szám 2,2 százalékra csökkent, és a tömeges rítusváltások miatt tovább apadt.³⁸ A kisebbségi lét és a – nemzetiségi kötődéseknek betudható – megbélyegzettség a két háború között nyomasztóan hatott a magyar görögkatolikusokra, amely a társadalmi elfogadást keresve liturgikus téren is alkalmazkodni kívánt a jóval jelentősebb számú római katolikus közösséghez, legalább néhány emblematikus gyakorlat terén.

Noha az államhatalom Magyarországon megkímélte a görögkatolikus egyházat a feloszlatástól, annak belső lelki fejlődését igencsak korlátozta. Dudás Miklós püspök (1939–1972) 1954-ben hozott liturgikus rendelkezései³⁹ nem tekinthetők reformnak, hanem tulajdonképpen a fennálló rendet rögzítik, elejét véve a szertartások további rövidítésének és néhány anomáliának. Az ugyanebben az évben megjelent *Dicsérvételek az Urat* című énekeskönyv néhány, a római katolikus rítusból átvett imán vagy az ilyenek hatására szerkesztett formulákon és a szeplőtelen fogantatás ünnepére szerzett officiumon kívül semmi új tartalmat nem mutat föl. Az énekek szövegei megegyeznek a korábban publikáltakéval. Különböző bővített kiadásában⁴⁰ még ma is ez a legszélesebb körben használt énekeskönyv a magyar görögkatolikusok körében.

A kilencvenes években új perspektívák nyíltak meg a hazai liturgikus megújulás előtt, amelyet a Szentszék is sürget.⁴¹ Ennek jegyében a bizánci liturgikus szövegkincs szinte teljes egésze megjelent nyomtatásban, jelenleg pedig folyik a régebbi kiadású szövegek revíziója, melynek első gyümölcse a 2018-ban, szentszéki jóváhagyással ellátott zsoltaóroskönyv.

³⁵ Az általános helyzetképhez vö. Rohály Ferenc: A liturgikus mozgalom elgondolásai a bizánci szertartásra alkalmazva: Mit akarnak a liturgikusok?, *Keleti Egyház*, 6/3(1936), 170–181.

³⁶ Vö. Szántay-Szémán István: *A görög rítus liturgikus könyvei és magyar nyelvre való átültetésük*, Miskolc, 1938, 8–9.

³⁷ A reformnemzedékből került ki a későbbi püspök, Dudás Miklós is, vö. Пекар, Атанасій В.: *Василіянська провінція св. Миколая на Закарпатті* (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni, II/IX, fasc. 1–4), Roma, 1982, 142; Dudás Bertalan – Legeza László – Szacsvay Péter: *Baziliták*, Budapest, 1993, 20.

³⁸ Véghseő, 2012, 52, 62.

³⁹ *Szertartási utasítások Aranyszájú Szent János Liturgiájának ünnepélyes bemutatásához*, Nyíregyháza, 1954. Az instrukció körlevélben is megjelent: *Rendelet a szentmise egyöntetű végzéséről, valamint a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásáról*, az 1954/XIII. körlevélben közölt 819. sz. rendelkezés; vö. Ivancsó István: *A magyar görögkatolikus körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza, 1998, 185–207.

⁴⁰ Említésre méltó tény, hogy a nyugati ájtatossági formáknak (szentségimádás, Jézus szíve ájtatosság) csupán a harmadik, 1974-ben megjelent kiadás engedett teret, vö. Pallai Béla: *Énekeskönyvünk első kiadásának bemutatása*, in: Ivancsó István (szerk.): *A Dicsérvételek az Urat című énekeskönyvünk megjelenésének 60. évfordulója alkalmából 2014. május 8-án rendezett szimpozium anyaga* (Liturgikus örökségünk, XII), Nyíregyháza, 2014, 40–41.

⁴¹ Vö. a Keleti Egyházak Kongregációja 1996-ban kiadott liturgikus instrukcióival – magyar fordítása: *Instrukció a Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához* (Római dokumentumok, XXVII), Budapest, 2010.

IV.2.3. A Szent Liturgia magyar nyelvű fordítása

Kat. IV.37.

*Lithurgia az az Isteni Sz. Szolgálat, vagy
Mise, mely Arany Szájú Sz. János munkáiból
magyar nyelvre által tetetett, és e könyvetskébe
F[ő]t[isztelen]dő Lupess István Timári Parochus
Urtól le irattott 1814.*

papír, tinta

94 oldal

20 × 12 × 1,7 cm

Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M-769.

Az első magyar nyelvű liturgiafordítás kérdése sokáig fejtörést okozott a kutatóknak. A legújabb és még meg nem cáfolt nézet szerint AranySzájú Szent János *Liturgiájának* szövegét teljes egészében elsőként Kritsfalusi György ültette át magyar nyelvre. Kritsfalusi, aki az ungvári gimnázium tanára volt, 1795-ben készítette el fordítását, amelyet Bacszinsky András püspöknek ajánlott névnap ajándék gyanánt. E kéziratos fordítást a későbbiekben többen is lemásolhatták. Ebbe a folyamatba illeszthető az itt bemutatott példány is. Ezt a kéziratos fordítást Lupess István tímári parókus († 1835) készítette 1814-ben. Egy későbbi possessor, Roskovics Ignác a fordítást Krucsay Mihály († 1814) gálszécsi (Sečovce), majd sátoralja-újhelyi parókus, kanonoknak tulajdonította, és azt is tudni vélte, hogy ő 1793-ban készült el munkájával. Összehasonlító analízis alapján azonban nyilvánvaló, hogy Lupess István Kritsfalusi fordítását vagy egy arról készült kópiát másolt tovább. Hogy Krucsay maga lefordította-e valaha a Szent Liturgiát, vagy pedig az ő szövege is csak egy láncszem volt a másolatok sorában, arra nézve semmilyen biztos adat nem áll rendelkezésre.

Lupess kézirata tehát az első ismert, 1795-ből származó liturgiafordítás egyik variánsa, amelyet Kritsfalusi György készített, és amelyet az ungvári püspöki könyvtárban őriztek. A szöveget 1913-ban Sztripszky Hiador publikálta. Ismertek egyéb másolatok is, ami arra utal, hogy a 19. században egyre növekedett az igény a magyar nyelvű szövegekre.

Nagyon lényeges kérdés, hogy milyen szöveg alapján dolgozott Kritsfalusi, az első fordító. Ő maga erre vonatkozólag semmilyen információt nem közöl. Egyértelmű jelek – például a zeon rítusának megléte – alapján a katolikus kiadást rögtön ki lehet zárni. Megvizsgálva a korban ismert görög és szláv ortodox könyveket, elég jól leszűkíthető a szóba jöhető kiadványok köre. Feltűnő, hogy a fordítás az áldozás után néhány húsvéthoz kötődő szöveget közöl. A „Látván Krisztus föltámadását...”, „Tündökölj, tündökölj...”, „Ó, valóban nagy és legszentebb Pászka...” kezdetű énekeket a rubrika szerint itt a papnak mint áldozási imákat kell magában recitálnia. Ezek elsőként Nyikón moszkvai pátriárka 1656-os *szluzsebnikébe* kerültek be a liturgia állandó részei közé, és a Moszkvában megjelent könyveken kívül más kiadásokban nem is szerepelnek. Árukkodó a nép áldozás előtti akklamációja is – „Áldott, aki az Úr nevében jő...” –, amely viszont csak a nyikoni *szluzsebnik* ötödik kiadásától kezdve (1658) ismert

nyomtatásban. Ugyanakkor a magyar szövegből hiányzik a közvetlenül az evangélium olvasását megelőző papi áldás, amelyet 1667-ben tüntet föl először a megreformált orosz *szluzsebnjik*. Mindezek alapján az első magyar fordítás az 1658-as moszkvai kiadással mutatja a legnagyobb hasonlóságot. Ez a jelenség igencsak meglepő, hiszen mind a jelenleg meglévő könyvtári gyűjtemények, mind a régi parokiális leltárak arra engednek következtetni, hogy, bár a Munkácsi Egyházmegyében előszeretettel használtak ortodox kiadványokat, Moszkvából legfőljebb evangéliumos könyveket és a zsolozsma végzéséhez szükséges kiadványokat szereztek be. Közöttük liturgikon csak elvétve akad. Hogy Kritsfalusi mégis egy moszkvai kiadáshoz nyúlt, annak talán az lehet a magyarázata, hogy akkoriban mindenhová eljutott a Nyikon pátriárka által foganatosított könyvreform híre, s a hosszadalmas javítási munkálatok után nyomdából kikerült termékeket valószínűleg megbízhatónak tartották külföldön. Talán ez is oka annak, hogy az 1879-es hajdúdorogi fordítóbizottság szinte ignorálja a Kritsfalusi-féle szöveg rubrikáit, hiszen azok nem feleltek meg a hazai liturgikus gyakorlatnak. (D. A.)

Irodalom

A Görög Anya-Szent-Egy-Háznak Liturgiája vagyis Isteni-tisztelete Aranyszájú Szent János szerint: magyarra fordítottatott Ungvárt 1795-dik esztendőben, in: Szabó–Sztripszky, 1913, 451–501. = A görög liturgia legrégebbi magyar fordítása, in: Sztripszky Hador: *Jegyzetek a görög kultúra Árpádkori nyomairól*, Budapest, 1913, 113–175.
Ivancsó István: *Lithurgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza, 2003 [faksimile].
Nyirán, 2011.
Dobos, 2019, 246–248.

Imadsagos könyvetske a' magyar oroszok' lelki hasznokra

Kat. IV.38.

Kassán, Ellinger István Ts. K. priv. Könyvnyomató költségével. 1825.

címlevél + 3–64 lap + 3 lap foglalát

A leírt példány 25–34. oldala hiányos, illetve néhány oldal csak töredékben maradt meg. A 41–42. oldal szintén hiányzik.

OSZK, Mor 3530e.

A könyv az első olyan magyar nyelvű görögkatolikus kiadvány, amely csak imákat tartalmaz. Liturgikus szövegek korábbi nyomtatványokban is előfordulnak. Az itt bemutatott kötet az egyetlen Magyarországon ismert fennmaradt példány, feltehetően Sztripszky Hador hagyatékából került a gyűjteménybe. Tartalma és szövege szinte teljes egészében megegyezik a Karapács Demeter által 1795-ben Pesten nyomtatott, ortodox hívek számára összeállított imagyűjteménnyel, amely később számos kiadást ért meg. A fordítást feltehetően Szekeres Atanáz (1738–1794) egykori győri ortodox pap készítette, aki később katolizált, és akinek a neve más, szinte azonos tartalmú könyvekben is visszatér mint fordítóé.

Bár olyan nézet is volt, amely szerint a kiadás nem bizonyítottan katolikus, a hitvallásba beiktatott *Filioque* („és Fiútól”) egyértelművé teszi, hogy az imádságoskönyv az egyesült bizánci szertartásúaknak készült. Megjegyzendő, hogy az 1795-ös Karapács-féle kiadás nem tartalmazza az említett formulát.

Hogy elsősorban magánhasználatra szánták, az nyilvánvaló abból a huszonkilenc imából, amelyet a szerkesztő „Szent Liturgia alatt való imádságok” fejezetcímen közöl. A közhiedelemmel ellentétben ez a típusú imacsokor nem az unitusok szerzeménye. Kézenfekvő lenne, hogy a római katolikus egyházban elterjedt miseimák mintájára keletkezett görögkatolikus körben, csakhogy az első bizánci szertartású könyv, amely ilyen imákat közöl, az 1595-ben – röviddel a breszti unió előtt – a vilnusi Szentháromság-monostor nyomdájában kiadott *Mindennapi imák* című gyűjtemény. Ezt az imasorozatot később katolikus kiadások is átvették, így az 1694-es unyevi *molitvoszlov* már tartalmazza (fol. 86–101). Az imádságos könyvecskében található imák pontosan egyeznek ezekkel a formulákkal, amiből nyilvánvaló, hogy az első fordító – bárki volt is – szláv, és nem görög szövegekből fordított, még ha az említett ortodox kiadványok címében újra és újra feltűnik is: „görögből magyarra fordította”.

A könyv második nagy részét tulajdonképpen az Istenszülő kánonja teszi ki, amely a bizánci rítusú reggeli istentisztelet bibliai ódák által ihletett himnuszfüzérére. A kánonok rendszerint (a nagybőjti időt kivéve) nyolc ódából állnak, a nyolc bibliai ódát – a római rítusban *kantikum* – alapul véve. Valójában azonban a bizánci egyház kilenc szentírási éneket ismer, amelyek közül a másodikat – *Mózes énekét* – csak a nagybőjti három ódából álló kánonokban énekelte. A nyolc ódából álló kánonok számozása ezért úgy alakul, hogy az első után rögtön a harmadik következik. Az *Imádságos könyvecskében* az ódák számozása hibás, mert a harmadikat másodiknak veszi. Említésre méltó, hogy az 50–61. oldalon a teljes *Akathisztosz* olvasható, mégpedig a kánonba beágyazva, és nem külön, ahogy például a Karapács-féle ortodox kiadás közli.

A kis kötet hatással lehetett a későbbi magyar fordításokra, hiszen néhány abban szereplő ima vagy ének egyes szófordulatai, fordítási megoldásai megőrződni látszanak a későbbi szövegekben is. (D. A.)

Irodalom

Szabó–Sztipszky, 1913, 439.

Horváth Endre: Magyar–görög bibliográfia, in: Horváth László (szerk.): *Studia hellenica*, II, *Horváth Endre válogatott tanulmányai*, Budapest, 2018, 119–120.

Юдин, Далмат: *Начальный этап бытования молитв утренних и вечерних по печатным источникам (1596–1622 гг.): Возникновение, вариативность состава, пути передачи текста*, *Богословский вестник*, 18–19(2015), 296.

Imádságos könyvetske, a magyar oroszok lelki hasznokra

Kat. IV.39.

Nagyvárad. Kapható Pauker Dánielnél.

Az utolsó lap első oldalán: Pest, 1866.

nyomtatott Kertész J.-nél.

69 oldal

OSZK, Mor 3530f.

Amint Sztipszky Hiador is megjegyzi, ez a kiadás minden tekintetben egyezik az 1825-ben Kassán ugyanezen címen megjelent imakönyvvel, „némi helyesírási változtatásokat” leszámítva. A két kiadás között mintegy negyven év telt el. Ebből az időből ilyen címmel egyéb utányomásról vagy kiadásról nincs tudomásunk.

Ennek a kiadásnak az esetében különösen is kiviláglik, hogy a címben szereplő „magyar oroszok” kifejezés többszörösen átvitt értelmű. Az „orosz” jelző már az első kiadásban is a rítusra vonatkozott, mindazonáltal még jelezte az olvasóközönség szláv eredetét. A második kiadás helye Nagyvárad, az 1777-ben felállított, azonos nevű egyházmegye püspöki székhelye, mely egyházmegyében a román nemzetiségi elem dominált.

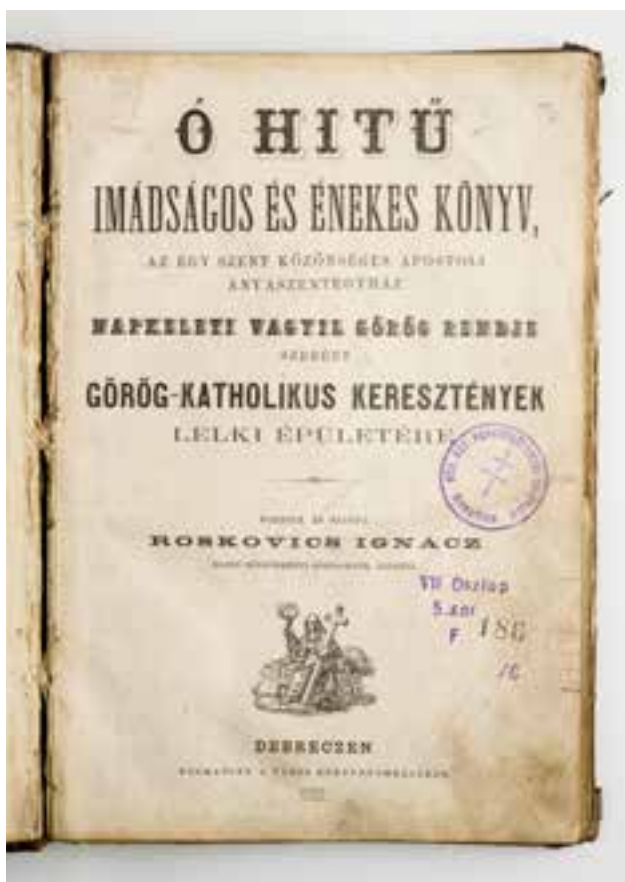
Némi töprengésre adhat okot, mi tette egyáltalán szükségessé a kiadást, ha 1862 óta elérhető volt a korszerűbb nyelven íródott és sokkal gazdagabb Roskovics-féle énekeskönyv. A kérdésre magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy a Nagyvárad Egyházmegyében még a liturgiában hivatalosan használt román nyelven sem a nép bekapcsolódásával folytak a szertartások, hanem csak a kántor éneke kísérte azokat. A nép bevonása a liturgikus énekszolgálatba a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyében egyes püspökök sürgető intézkedéseinek köszönhető. Ha a román parókiákon szórványosan elterjedt is a közös éneklés, a kor nemzeti érzelmű román püspökei – a kiadás évében éppen Iosif Pop Silaghi (Papp-Szilágyi) – aligha túrték volna meg azt magyar nyelven. Minthogy tehát a szertartásokon a nép nem kapcsolódott be énekével az isteni szolgálatokba, az egyéni, imádságos elmélyülésre megfelelőnek és elegendőnek bizonyult az énekeskönyvnél egyszerűbb, áttekinthetőbb imádságos könyvecske. (D. A.)

Irodalom

Szabó–Sztipszky, 1913, 443–444.

IV.2.3. Roskovics-féle énekeskönyv

Kat. IV.40.

Ó hitű imádságos és énekes könyv, az egy szent közönséges apostoli anyaszentegyház napkeleti vagyis görög rendje szerént görög-katholikus keresztények lelki épületére. Fordítá és kiadta Roskovics Ignác hajdu-böszörményi görög-kath. lelkész.

Debrecen nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1862.

111 + 4 számozatlan lap

26 × 18 × 2 cm

Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M-1685.

Roskovics Ignác (1822–1895) későbbi ungvári nagyprépost még hajdúböszörményi parókussága idején állította össze ezt az első olyan gyűjteményt, melynek célja egyértelműen a hívek bekapcsolása a liturgikus énekbe. A Munkácsi Egyházmegyében elsőként Bacsinszky András püspök ösztönözte a papságát, hogy tanítsák meg a népet – kezdve a tanulóifjúságon – a szertartásokon való illetén részvételre is. Segédeszköz ugyanakkor egészen Roskovics könyvéig nem állt rendelkezésre. Az első ószláv gyűjteményes énekeskönyv (*zbornyik*) csak két évvel később jelent meg Andrej Popovics felsőveresmarti parókus kiadásában.

Roskovics egész koncepciót állított föl a magyar fordítások kapcsán. Elve az volt, hogy a magyarnak mindenekelőtt a hívek által is hallható részekben kell érvényesülnie, emellett pedig vissza kell állítani méltóságába az eredeti liturgikus nyelvet, vagyis az ógörögöt. Ezt a princípiumot érvényesnek tekintette az ószláv és a román nyelven végzett istentiszteletekre is. Az énekeskönyv szerkesztésével párhuzamosan dolgozott egy olyan liturgiafordításon, amelyet többnyelvű kötetben szeretett volna kiadni. Erre végül nem került sor, mert 1882-ben megjelent a magyar nyelvű liturgikon.

A gyűjtemény tartalmát tekintve a következő részekre oszlik: 1. alapvető imák és hittani ismeretek; 2. magánájtatosságok; 3. a Szent Liturgia nyilvános részei és felkészülés a szentáldozásra; 4. paraklisz; 5. temetési énekek; 6. a napi zsolozsma állandó szövegei; 7. a zsolozsma vasárnapokra, illetve nagyobb ünnepekre szóló változó részei.

Az előzőekben fölvázolt fordítói elvek ismeretében érthető, hogy a szerkesztő különböző kiadású és eltérő nyelvű forrásokat használt. Az egyes kutatók által vallott nézet, miszerint elsősorban a görög szöveget vette volna figyelembe, sem a Szent Liturgia, sem a zsolozsma tekintetében nem tűnik igazolhatónak. Ez alapvetően nem is lehetett a célja, hiszen a görög és az ószláv könyvek között a különbség nem csupán filológiai jellegű volt, hanem a szertartások menetében is akadtak eltérések, a történeti Munkácsi Egyházmegye pedig ószláv könyveket használt. Hogy a fordítás során főként szláv forrásokat vett figyelembe, az nyilvánvaló a zsolozsma szövegeit szemügyre véve, mégpedig részint azok tartalmabeli különbözőségeiből, részint pedig a hangjelölések eltéréseiből, illetve a sajátosan szláv elemek meglétéből, mint amilyenek az ünnepi magasztalások. A görög szöveget Roskovics inkább a Szent Liturgia egyes nehezebben fordítható helyeinél hívta segítségül.

Figyelmét nem kerülte el a román liturgikus hagyomány sem, hiszen számos magyar parókia román gyökerekkel rendelkezett. Ennek bizonyítéka, hogy az ünnepi részben Szent Demeter nagyvértanú két énekét is ismerteti, a következő megjegyzéssel: „Ünnep a románoknál.”

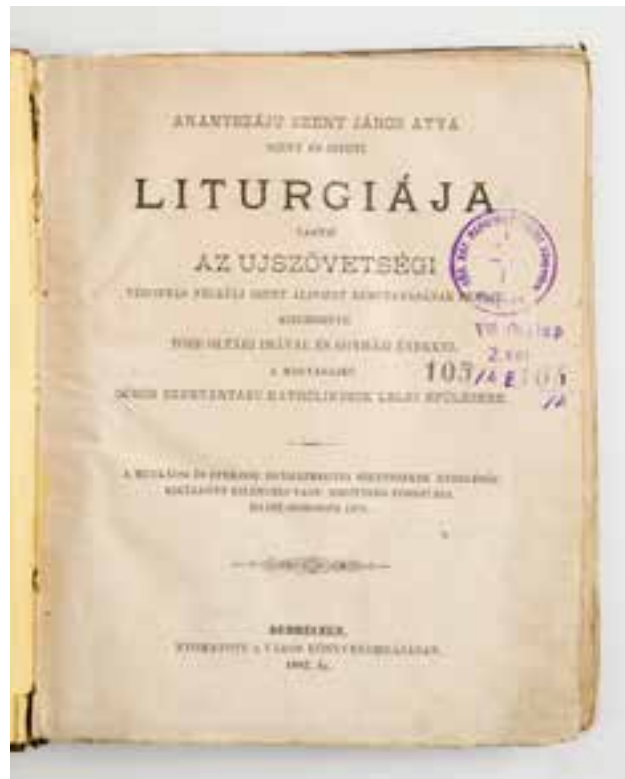
Liturgikus szempontból Roskovicsra a konzervatív nézetek éppúgy jellemzőek, mint bizonyos reformgondolatok, s e kettősség jegyeit az énekeskönyv is magán viseli. A hagyománytisztelő nyilvánul meg például abban, hogy a *Hitvallás*ban a *Filioque* betoldás zárójelben szerepel, vagy hogy nagybőjt második vasárnapjára Palamasz Gergely énekeit közli, akinek tisztelőtét – az egyházszakadás utáni szentről lévén szó – általában elhagyták a katolikus kiadások. Feltűnő ugyanakkor, hogy az *Üdvözlégy* szövege a római rítusban ismert záradékkal szerepel. A fordító liturgikus újdonságok iránti nyitottságának jele az a bátor, de az idők próbáját ki nem álló kísérlet is, miszerint az eredetileg görög ritmikus prózában írt kánonokat a hangsúlyos verselés szabályai szerint, rímekbe szedve adja vissza magyar nyelven.

Roskovics kiadásának népszerűsége az 1892-ben megjelent Danilovics-féle énekeskönyv megjelenéséig töretlen volt, s hogy egészen a 20. század elejéig szívesen forgatták a hívek, arra bizonyíték, hogy még 1898-ban is kinyomtatták, immár nyolcadszorra. (D. A.)

Irodalom

Ivancsó, 2006, 11–32.

Ivancsó István: Görögkatolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos- és énekeskönyve, in: Uő (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.* (Liturgikus örökségünk, XXI), Nyíregyháza, 2017, 459–469.

Aranyaszájú Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészítve több oltári és egyházi énekkel a magyarajku görög szertartásu katolikusok lelki épülésére. A Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyei Szentszékek kebeléből kiküldött kilenczes tagu Bizottság fordítása Hajdu-Dorogon 1879. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1882. Áp. 90 + 2 számozatlan lap 23 × 18,2 × 2 cm Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M–1572. Belívén Danilovics János autográf bejegyzése: Az egyháznak ajándékba. Danilovics

Az 1882-ben kiadott liturgikon mérföldkönek számít a magyar nyelvű liturgia megszületésében. Nemcsak az első, Szent Liturgia szövegét tartalmazó kiadás, hanem általában véve az első olyan könyv, amely liturgikus értelemben megfelel a szabványoknak.

A kiadvány a munkácsi és az eperjesi egyházmegyei főhatóság által 1879-ben felállított, kilenc tagból álló fordítóbizottság munkájának első gyümölcse. A klasszikus értelemben vett liturgikonnak valójában csak a kivonata, hiszen Aranyszájú Szent János *Liturgiáján* kívül csupán néhány különleges alkalomra szóló formulát foglal magában. Nagy Szent Bazil *Liturgiájának*, továbbá az *előszenteltek liturgiájának* és a zsolozsma papra vonatkozó részeinek egy kötetben történő kiadására nyolc évvel később, 1890-ben került sor. A három liturgia szövegét együtt majd csak az 1920-as liturgikon öleli fel.

A kiadvány jelentősége túlmutat a magyar vonatkozásokon. A történeti Munkácsi Egyházmegyének az évszázadok során saját liturgikus hagyománya alakult ki. Ugyanakkor ószláv nyelven nem sikerült egyetlen liturgikus könyvet sem kinyomtatni, ezért a magyar kiadványok eme örökségnek fontos forrásait képezik. Ennek fényében érthető, hogy a bizottság nem egyetlen, már nyomtatásban megjelent szöveget ültetett át magyar nyelvre, hanem – figyelembe véve a helyi gyakorlatot – több változat alapján dolgozott.

Jóllehet a fordítóbizottság felállítása az illetékes püspökök tudtával és jóváhagyásával történt, jelen liturgikon nélkülöz minden egyházi jóváhagyást. Ez a hiányosság magától értetődik, ha figyelembe vesszük a körülményt, hogy a magyar nyelvű nyilvános istentiszteletet a magyarországi római katolikus főpapság szentszéki megnyilatkozásokra hivatkozva abúzusnak tekintette, következképpen sem a munkácsi, sem az eperjesi püspök nem adhatta hivatalosan áldását a magyar szöveg használatára.

Az adományok előkészítésére szolgáló proskomidián és Aranyszájú Szent János *Liturgiájának* szövegén, illetve a húsvéti idő néhány sajátos szertartásán kívül a liturgikonban jelentős helyet foglalnak el az úgynevezett különleges szándékokra végzett Liturgiára szóló formulák. A bizánci rítusban a Szent Liturgia természeténél fogva minden jelenlévő közös felajánlása, vagyis minden jelenlévő imaszándékát összefogja. A Liturgiát vezető pap azokról, akik imájukon túl anyagi áldozattal is hozzájárultak az ünnepléshez – értve ezen eredetileg elsősorban a kenyér és

a bor felajánlását – annak rendje és módja szerint a proskomidiában emlékezhetett meg. Idővel az egyesült egyházakba a latin teológiából be- szüremkedett az *intentio* (szándék) fogalma. Ennek megfelelően az eucharisztikus ünneplés rendszerint immár egy konkrét imaszándékhoz kapcsolódott, amely a Liturgia folyamán több helyen is kifejeződésre jutott, például az ekténiákban vagy az olvasmányokban. Az első ilyen liturgikon nem az egyesülteké, hanem ortodox kiadvány, amelyet Mogila Péter kijevi metropolita jelentetett meg 1639-ben. Később a változó szándéokra íródott szövegek – módosításokkal és bővítésekkel – beke- rültek a különféle görögkatolikus, pocsajevi és lemergi kiadásokba, amelyekből minden bizonnyal a fordítóbizottság is merített.

Aranyszájú Szent János *Liturgiáját* ma is ennek a kiadásnak a szövege alapján ünneplik a görögkatolikus magyarok, határon belül és kívül egyaránt. (D. A.)

Irodalom

Ivancsó István: Az 1882-es Liturgikon, in: Uő: *Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga* (Liturgikus örökségünk, I), Nyíregyháza, 2002, 27–46.
Ivancsó, 2006, 39–43.
Raes, Alphons: Le Liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest, *Orientalia Christiana Periodica*, 8(1942), 98–99.

IV.2.3. Apostolos könyv

Kat. IV.42.

Vasárnapi és ünnepi apostolok és evangéliumok a gör. szert. kath. egyházban. Az apostoli sz. szék által hitelesített szöveg szerint, iskolai és magán-használatra. Eger, Érsek-lyceumi könyvnyomda. 1882.

21 × 14 × 1 cm

Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. M–1572.

Míg a római egyházban már a 12. században általánossá váltak a teljes misekönyvek, amelyek a szentmise celebrálásához szükséges összes szöveget tartalmazták, a bizánci rítusban továbbra is több könyvet használtak a Szent Liturgia végzése során, amelyek az egyes szolgálattevők igényeihez voltak szabva. Így a pap a liturgikonból végezte a szolgálatát, a diakónus az evangéliumos könyvből olvasta az előírt perikópát, az énekesek az okto-échosz, a ménea és a triódionok köteteit forgatták, a felolvasó pedig az úgynevezett apostolos könyvet, a praxaposztoloszt. Alapvető esetben ez az utóbbi kötet a négy evangéliumon és a bizánci rítusban sosem olvasott *Jelenések könyvén* kívül a többi újszövetségi könyvet foglalja magában, részben vagy teljes egészében. A Szent Liturgia első olvasmánya ugyanis minden esetben az apostoli levelekből vagy az *Apostolok cselekedeteiből* vett szakasz, míg a második az evangéliumból. Az apostolos könyv szerkezetét illetően lehet lekciónárium jellegű, amely válogatott olvasmányokat tartalmaz az egyházi év egyes napjaira. A szakaszok jól elkülönülnek, mindegyik a megfelelő felütéssel kezdődik, például a „Testvérek!” megszólítással vagy az „Azokban a napokban...” bevezetéssel. Ez a szerkezeti típus jellemző a görög liturgikus nyelvet követő egyházakra. A szláv nyelvű egyházak ellenben a folytatólagos apostolos könyvet részesítik előnyben. Ez utóbbi az egyes újszövetségi könyveket megszakítás nélkül közli, csupán jelekkel ellátva, és lábjegyzetben jelzi a megfelelő bevezető szavakat. (Vö. Taft, Robert: Praxapostolos, in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York – Oxford, 1991, 1712–1713; Турилов, Анатолий Аркадьевич: Апостол, in: *Православная Энциклопедия*, III, Москва, 2001, 95–97.)

Az első magyar nyelvű apostolos könyv 1882-ben látott napvilágot. Szerkesztője, Melles Emil (1857–1932) püspöki titkár a kiadással nem csupán a liturgikus felolvasás szolgálatát kívánta megkönnyíteni, hanem egyfajta tankönyvnek is szánta azt az iskolás gyermekek részére. Ez tükröződik a könyv tartalmában is, ugyanis nemcsak a vásár- és ünnepnapokra előírt apostoli, hanem

az evangéliumi szakaszokat is felöleli. Első részében található a vasárnapok és a változó, vagyis a húsvét dátumától függő ünnepek. Második részében az állandó ünnepek olvasmányai, valamint a vasárnap reggeli istentiszteleten olvasandó feltámadási evangéliumi szakaszok és a nagycsütörtökre szóló úgynevezett tizenkét kínszenvedési evangélium szerepel. Függelékben olvashatók a minden jó kérés szándékára, illetve a halottak szombatjára előírt perikópák.

Az 1902-es, második kiadás lényegesen bővebb az elsőnél. Tartalmazza egyebek mellett néhány nagyobb ünnep előesti vecsernyéjének a rendszerint az *Ószövetségből* vett olvasmányait (parimiák) is.

Ami a válogatott szakaszok szövegét illeti, Melles nem készített önálló fordítást, hanem a kor legmodernebb kiadását, a Tárkányi Béla által átdolgozott Káldi-*Bibliát* vette alapul, amely első ízben 1862–1865 között jelent meg. Káldi a latin *Vulgatából*, és nem a görög vagy az ószláv *Szentírásból* készítette fordítását, ami egy bizánci rítusú liturgikus könyv esetében kívánatos lett volna. Ugyanakkor egyházi jóváhagyást kapott, ez a szempont pedig egyáltalán nem elhanyagolható, tekintve, hogy liturgikus használatra készült magyar nyelvű könyvhöz egyetlen egyházi hatóság sem adta volna hozzájárulását. A szerkesztő óvatossága a címben is megfigyelhető, az ugyanis a kiadás célját nem a templomi felolvasásban jelöli meg, hanem az „iskolai és magánhasználatban”. Leghasznosabbnak a kötet mégis az istentiszteleten bizonyult. Második kiadása régies nyelvezete ellenére néhol még ma is használatban van. (D. A.)

Irodalom

Ivancsó István (szerk.): *Az első nyomtatott Apostolos könyvünk kiadásának 125. évfordulója alkalmából 2007. május 3-án rendezett nemzetközi szimpozion anyaga* (Liturgikus örökségünk, VII), Nyíregyháza, 2007.

IV.2.3. Danilovics-féle énekeskönyv

Kat. IV.43.

GörögSZERTARTÁSI ÁLTALÁNOS egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. A görög-katholikus hívek lelki hasznára.

Fordította és kiadta: Danilovics János, hajdu-dorogi püspöki vikárius. 1892.

Debreczen, Nyomatott a város könyvnyomdájában 1892. 49.

17,1 × 13,5 × 2,5 cm

Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, Itsz. M–1669.

A Danilovics nevéhez fűződő énekeskönyv időrendben a második magyar nyelvű gyűjteményes kötet, amely elsősorban a hívek liturgikus énekbe való bekapcsolódását szolgálta. Kiadását a hajdúdorogi kilenctagú fordítóbizottság irányozta elő, amint erre utal a bizottság által szerkesztett, 1883-ban megjelentetett szerkönyv is. Hogy címlapja mégis egyedül a bizottság elnökének, a hajdúdorogi külhelynökség első vikáriusának nevét viseli, jele annak, hogy a fordításban ő maga vállalta az oroszlanrészt.

Jelentősége – azon túl, hogy sokkal bővebb anyagot ölel föl, mint Roskovics Ignác harminc évvel korábban kiadott énekeskönyve – leginkább abban áll, hogy nyelvezete maradandónak bizonyult. A 20. század hasonló kiadványai mind a jelen fordítást veszik alapul.

Danilovics János személyéről érdemes megjegyezni, hogy fordítói munkássága némi meglepetéssel szolgált a magyar ajkú görögkatolikusoknak. Ruszin családban született 1836-ban Órmezőn (Strážske). Papi szolgálatának első évtizedét az ungvári püspöki hivatalban töltötte. 1867-ben már kanonoki címet nyert. 1872-ben a Szent Bazil Társulat társelnökévé választották. Az 1864-ben indult és két évvel később hivatalosan is megalakult társulat a Munkácsi és Eperjesi Egyházmegye szellemi életének előmozdítását tűzte ki célul, főként könyvkiadói tevékenység által. Szellemiségét alapvetően a szlavofil irányzat határozta meg, amelyet Pankovics István munkácsi (1866–1874) püspök igyekezett megtörni. A magyar nyelv ügyének sikerült megnyernie az akkor személyi titkáráként működő Danilovicsot is, aki korábban éppen a ruszinok elmagyarosítása elleni kiállásáról lett ismert. A püspök politikájának részét képezte egy magyarbarát személy kinevezése a társulatba. Nem csoda, hogy a magyar liturgikus nyelvért folytatott küzdelem élén álló hajdúdorogiak – ezen háttérismeretek híján – bizalmatlanul fogadták az 1873-ban felállított külhelynökség élére kinevezett ruszin kanonokot, aki azonban hamar bizonyította őszinte elkötelezettségét céljuk támogatásában.

Az énekeskönyv magában foglal egy bevezető részt, amelyben megtalálhatók a leggyakoribb imák. Ezt követi a napi zsolozsma állandó részeit tartalmazó egység, amely tartalmazza a Szent Liturgiát és az előszenteltek liturgiájának énekeit is. A változó részeknél először az oktoékhosz kivonatát találjuk, amelyben a szombat esti alkonyati istentisztelet, a vasárnapra szóló reggeli és alkonyati istentisztelet énekei vannak feltüntetve. A nagyböjti és a húsvéti idő vasárnapjaira és egyéb jeles napjaira szóló szövegek után az állandó ünnepek énekei következnek, végül pedig a szentek közös tisztelőtének válogatott formulái és egy naptár zárja a könyvet.

Népszerűségét semelyik más gyűjteményes mű nem múlta felül, hiszen összesen tizennégy kiadást ért meg, melyek közül az utolsó, évszám nélküli kötet feltehetően 1913-ban látott napvilágot. (D. A.)

Irodalom

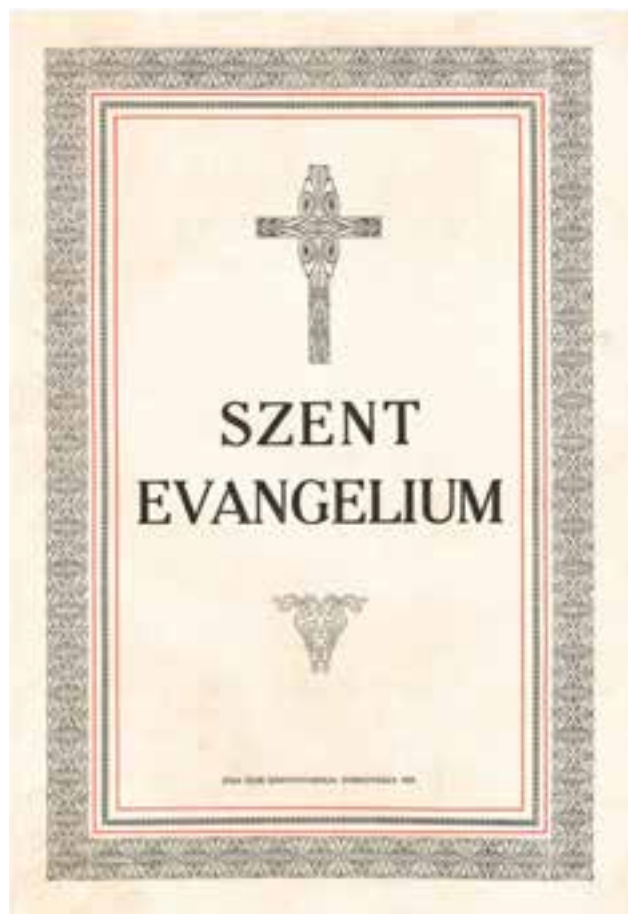
Ivancsó István: *Danilovics János Általános egyházi énekkönyve* (Athanasia Füzetek, 7), Nyíregyháza, 2003.

Pirigy István: *Görögkatolikus papi sorsok*, Debrecen, 1999, 15–20.

Пол, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси, Ужгород*, 2001, 152–153.

IV.2.3. Evangéliumos könyv

Kat. IV.44.

Szent Evangelium

Jóba Elek könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1925

Az evangéliumos könyv magyar nyelven a többi liturgikus könyvhöz képest meglehetősen későn, 1925-ben jelent meg. Szerkesztésének és nyomtatásának körülményei jól dokumentáltak. Miklósy István hajdúdorogi püspök (1913–1937) hivatalba lépésétől kezdve fontolgatta a kiadást, de az a közbejött háború és a vele járó anyagi nehézségek miatt több mint tíz évet várattott magára.

Az evangéliumi perikópa felolvasása minden bizonnyal az első elem a Szent Liturgiában, amely magyarul hangzott el. Erre enged következtetni Baccinszky András püspök (1772–1809) állítólagos engedélye, amely írásos dokumentum formájában eddig nem került elő, de amelyre a magyar nyelv ügyéért folytatott küzdelemben újra és újra hivatkoznak a későbbiekben. Az mindenesetre már kétségen kívül áll, hogy Popovics Vazul püspök (1837–1864) a magyar nyelv liturgikus használatára vonatkozó rendelkezésében (1843/4125. sz.) a Szent Liturgián a pap

által mondandó részek közül egyedül az evangéliumi szakasz magyar nyelvű olvasására adott engedélyt úgy, hogy a hívek magyar nyelvű énekét ugyanakkor nem tiltotta be.

Mindezek ismeretében különösnek tűnhet, hogy az 1879-ben létre hívott hajdúdorogi fordítóbizottság munkája gyümölcsként napvilágot láttak a legfontosabb liturgikus könyvek, a magyar nyelvű evangélium azonban csak hosszú évtizedek múlva jelenhetett meg. Vonatkozó kérvény érkezett Firczak Gyula munkácsi püspökhöz (1891–1912) is, de ő egyértelművé tette, hogy egyedül a Szentszék illetékes engedélyezni a kiadást. Bizonyára az a tény is lassította a folyamatot, hogy az evangéliumos könyvet egyfajta szimbolikus értékkel is felruházta a bizánci rítus, a többi liturgikus könyv közül kiemelve. Ha magyar nyelvű evangélium kerül az oltárra, akkor a magyar mintegy „oltárra emelkedik”, korabeli szóhasználattal élve „oltárnyelvű” válik.

Az új evangéliumos könyv nyomtatását végül csak jelentős anyagi áldozatok meghozatala tette lehetségessé, amit jól mutat az is, hogy

IV.2.3.

Miklósy püspök minden egyházközséget pénzbeli hozzájárulásra kötelezett a kiadás évében. Végül a kiadvány az összes eddigi közül a legimpozánsabbra sikeredett. Kétszínnyomással készült, kiváló minőségű papírra.

A kiadáshoz nem készült saját fordítás; az a Tárkányi Béla által javított Káldi-féle szövegből merített. Ennek nyelvezete már a görögkatolikus evangéliumos könyv kiadása idején is elavultnak számított, s volt, aki azt a véleményt fogalmazta meg, hogy nem lenne szabad felhasználni, hiszen időközben a római katolikusok is elhagyták. Való igaz, hogy főként a mára már kiveszett igeidők gyakori alkalmazása, jóllehet emelkedettséget kölcsönöz a szövegnek, egyúttal nehézkessé is teszi a megértését. Ennek ellenére az evangéliumos könyv mintegy száz éven át használatos volt. Helyét csak napjainkban kezdik átvenni azok a kiadások, amelyeknek a szövegét a Szentszék 2017-ben hagyta jóvá *ad experimentum*, és amelyek a helyi hagyománnyal ellentétben nem a *tetraevangelion* formáját követik. (D. A.)

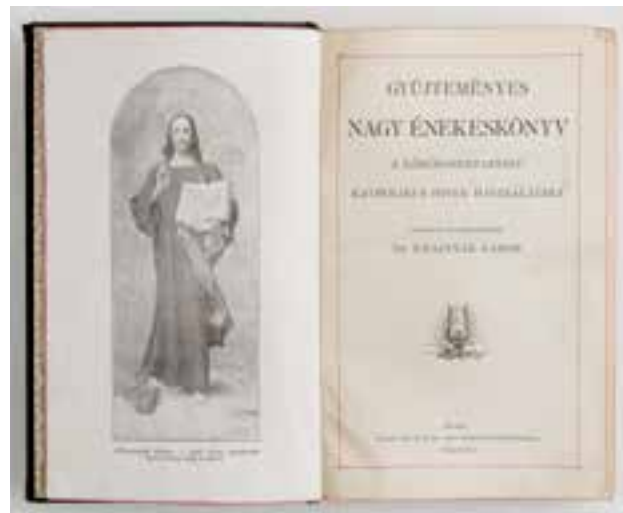
Irodalom

Véghseő–Katkó, 2014.

Ivancsó István: *A magyar görög katolikus egyház Evangéliumos könyve* (Athanasiana Füzetek, 6), Nyíregyháza, 2002.

Krajnyák-féle énekeskönyv

Kat. IV.45.

Gyűjteményes nagy énekeskönyv a görögszertartású katolikus hívek használatára
Fordította és szerkesztette: dr. Krajnyák Gábor /
Kiadja Rózsa Kálmán és neje könyvkiadóhivatal /
Budapest, 1929
667 oldal, [7] tábla
22,9 × 14,4 × 3,2 cm
Nyíregyháza, SZAGKHF Könyvtára, ltsz. 1956.

A könyv megjelenését az égető szükség hozta. Hiába nyomtatták újra a Danilovics János neve alatt megjelent énekeskönyvet több mint egy tucatszor, mégis lehetetlen volt beszerezni. Krajnyák Gábor, a Központi Papnevelő Intézet rítustanárnak vállalkozása eleinte csupán egy újabb, átdolgozott kiadást célozott meg. A végeredmény azonban egy tartalmában jelentősen bővült, szövegét tekintve revideált, formátumában is új énekeskönyv lett.

Krajnyák fontos szempontokat határozott meg, amelyek az immár saját egyházmegyében élő görögkatolikus magyarság liturgikus útkereséséről árulkodtak. Danilovics János énekeskönyve – legalábbis Krajnyák állítása szerint – „kizárólag az ószláv szöveg szerint lett eszközölve”. A szövegrevízió során ezért ő maga a szláv és a görög szövegeket egyaránt szem előtt tartotta, mert „fordításból – értve ez alatt az ószlávot – újabb jó fordítást csinálni képtelenség”. Ugyanakkor a tipikális előírások tekintetében – vagyis a szertartások menetére vonatkozó előírásokat illetően – az ószláv könyvek előírásaihoz ragaszkodott, mert ezekből épül föl az a közös hagyománykincs, amelyen a Hajdúdorogi Egyházmegye osztozik a Munkácsi és Eperjesi anyaegyházmegyékkel.

A kiadás és az előmunkálatai meglehetősen széles körű vitákat váltottak ki. Ez jele annak, hogy

a magyar görögkatolikus liturgia új korszakba lépett. Elsőként jelentkezett a probléma, amely minden liturgikus nyelv esetében újra és újra fölmerül. A Danilovics-fordítás számos helyen már teljesen átment a köztudatba, és rögzült az emlékezetben. Joggal fogalmazódott meg az aggály: szabad-e, kell-e megváltoztatni kívülről ismert énekszövegeket, állandósult nyelvi fordulatokat? A magyar kapcsán, noha még nem is kanonizált nyelv, hamar ugyanaz a dilemma jelentkezett, mint az ősi liturgikus nyelvek esetében: fejlődhet-e a liturgikus nyelv a köznyelvvvel együtt, vagy – „szakralitása” érdekében – éppen, hogy el kell szakadnia a beszélt nyelvtől? Megnyilvánult olyan vélemény is, amely szerint Krajnyák szövege jó kiindulási alapot képez, de templomi használatra nem kész, s ezért hasznosabb volna a régi, Danilovics-kötetet újraprintálni, semmint egy új, félkész terméket kibocsátani, amelyet aztán hamar újabb, javított kiadások követnének. Nem volt egyetértés a hivatalosan felkért bírálók között sem. Tanúi lehetünk annak is, hogy egy technikai jellegű kérdés első ízben vetődött föl a magyar görögkatolikus körében: bármilyen léptékű liturgikus reform esetében kívánatosabb-e a fokozatosság, vagy inkább az egyszeri, de esetlegesen drasztikus beavatkozás vezet célra.

A kiadvány egyik elvitathatatlan újdonsága, hogy a közös éneket segítő, bevezeti a szövegben a szünetjeleket, a függelékben pedig közli a leggyakrabban visszatérő mintadallamok kottáit. Kritika ezzel kapcsolatban is elhangzott, és voltaképpen máig tartó vitát nyitott meg az éneklés egyöntetősége és a helyes prozódia kapcsán.

Az énekeskönyv a Hajdúdorogi Egyházmegye parókiáin sokáig örvendett népszerűségnek. A kárpátaljai magyar ajkú egyházközösségekben még tovább szolgálta a közös éneklést, mint itthon, időközben ugyanis terjedt az először 1954-ben kiadott új énekeskönyv, de a Krajnyák-féle könyvnek a rendszerváltozást követően új, faksimile kiadása is (Nyíregyháza, Örökségünk, képes táblák és jelzés nélkül) eljutott a határokon túli közösségekhez. (D. A.)

Irodalom

Ivancsó, 2006, 467–518.

Ivancsó István: Görög katolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos- és énekeskönyve, in: *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásának anyaga, 2017. szeptember 29–30.* (Liturgikus örökségünk, XXI), Nyíregyháza, 2017, 459–486.

Az ún. zsolozsmáskönyv

Kat. IV.46.

Dicsérjétek az Úr nevét! Görögszertartású katolikus ima- és énekeskönyv. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását az Apostoli Szentszék által kiadott hiteles egyházi szövegek nyomán, az egyházi év nevezetesebb alkalmaira szóló változó részekkel, – különös tekintettel a magyar nyelvterületen érvényes liturgikus gyakorlatra és közhasználatú szövegekre Miskolc, 1934. Chrysostomos-Társulat kiadása, lff. Ludvig István könyvnyomdája. 1119 oldal Nyíregyháza, SZAGKHF

A „zsolozsmáskönyv” néven ismert kiadvány a magyar görögkatolikusok körében a mai napig használatban van. Első ízben 1934-ben Miskolcon jelent meg Papp Antal, a Miskolci Apostoli Exarchátus kormányzója (1924–1945) jóváhagyásával.

Magának a zsolozsmáskönyvnek, azaz a breviáriumnak a műfaját a római egyházból kölcsönözték az unióra lépett egyházak. A középkor derekáiig a zsolozsmát, vagyis a nap egyes szakaszait megszentelő imaórákat általában mind nyugaton, mind keleten közösségekben végezték, a szerzetesek és a káptalani testületek tagjai együtt, a lelkipásztorkodó papság pedig a néppel; ilyen nyilvános zsolozsmázás esetén pedig több könyv szükségeltetik. A szolgálattevő papnak, a felolvasónak és az énekeseknek megvannak a maguk könyvei. A 11. században, amikor egyre gyakrabban fordult elő, hogy a klérus tagjai nem vehettek részt a kórusimán, a római rítusban megjelentek azok a kötetek, amelyek segítségével bárki egyedül is elvégezhette a zsolozsmát. Ezeket a több különálló liturgikus kötetből kivonatolt könyveket nevezték breviáriumnak. Az elnevezés őrzi a *brevis* latin szót, amelynek jelentése „rövid”. Ez esetben éppen azért, mivel egy gyűjteményes kötetről van szó, amely a zsolozsma egyéni elimádkozását teszi lehetővé, rövidített formában. Az új koldulórendeknek, elsősorban a ferenceseknek köszönhetően a breviárium a 13. századtól kezdve gyorsan elterjedt mindenfelé. Népszerűségének oka abban keresendő, hogy ha a laikusok idővel elmaradtak is a zsolozsmáról, az a klérus számára kötelező magánimaként tovább élt (vö. Radó Polikárp: *A megújuló istentisztelet*, Budapest, 1975, 38–40).

Keleten a zsolozsma kötelező jellegét eltérően értelmezték, de az bizonyos, hogy nem szűkült le egészen a klérusra. A bizánci rítusú templomokban – nyilván a monostori szokásokhoz képest – redukáltan, de folyton végzik a zsolozsmát,

melybe a hívek is bekapcsolódnak. Éppen ezért a breviáriumhoz hasonló kiadványra való igény sokáig föl sem merült.

A történeti Munkácsi Egyházmegyében a 18. század végétől hitéleti változások egész sora zajlik le, amelynek eredményeként a zsolozsma végzése sok helyen szinte kivész. Popovics Vazul munkácsi püspök (1837–1864) több ízben emlékeztette papságát arra, hogy a zsolozsmakötelezettség az ősi keleti egyházfegyelem része, még ha nem is lett kifejezetten törvénybe foglalva, mint a nyugati egyházban. Ugyanakkor Popovics körleveleiben a mindennapi Szent Liturgia végzésére is buzdít, ami már a latin egyház lelkeségi hatásának tudható be. A papság ez utóbbi ösztönzést komolyan vette, míg a zsolozsmakötelezettségre való figyelemzés kevésbé talált visszhangra. Ugyanakkor a sorra megjelenő énekeskönyvek segítségével számos egyházközségben új lendületet kaphatott a közös ima.

A két világháború közötti liturgikus megújulás éreztette hatását a görögkatolikus egyházakban is. Újra fölvetődött a zsolozsma kérdése, de ezúttal a magyar nyelvű görögkatolikus körében annak rendszeresebb végzése már egy fontos akadályba ütközött. Magyar nyelven nem állt rendelkezésre az összes könyv, amelyre szükség lett volna a zsolozsma imádkozásához. Az énekeskönyvek csak az énekesek számára készült sok kötet legszükségesebb elemeit tartalmazták. Ez volt az egyik szükség, amelyből egy magyar nyelvű zsolozsmáskönyv kiadásának a gondolata megszületett. A másik már a latin rítusra formálódó papi lelkiségéből fakadt. Ha egy pap magányosan kívánta imádkozni a zsolozsma azon részeit is, amelyeket a hívek nem láogattak volna, egy ilyen kiadvány segítségével mellőzhetett három-négy másik kötetet. A zsolozsmáskönyv tehát hasznos eszköznek bizonyult mind a magánima végzésére, mind a zsolozsma nyilvános imádkozására, a papság, a kántor és a nép számára egyaránt.

A zsolozsmáskönyv sok szempontból nemzetközi viszonylatban is egyedi kiadvány. Tartalmát tekintve azért, mert a zsolozsma részein kívül magában foglalja Aranyszájú Szent János *Liturgiáját* és néhány más, nem az imaórákhoz kötődő szertartást. Ezeken túl a zsolozsma naptári részét, azaz a minden napra eső szentek és az állandó ünnepek szövegét tíz kis kötetben közli. Ez a sorozat, melynek darabjai egyenként a zsolozsmáskönyv végéhez illeszthetők, 1939-ben jelent meg, *Ménologion* címmel.

Még figyelemre méltóbb az a szerkesztői elv, miszerint a kötetnek tükröznie kell mindazokat a hagyományokat, amelyeket a többféle tőről sarjadt magyar nyelvű görögkatolikus körében ismertek. Így a zsolozsmáskönyv mindig közli a görög, az ószláv és a román liturgikus könyvek előírásait és szövegváltozatait, amennyiben ezek eltérnek egymástól. Erre már csak azért is szükség volt, mert a Miskolci Apostoli Exarchátus parókiáin – az Eperjesi Egyházmegye 1920 után Magyarországon maradt területén – az ószláv liturgikus nyelv maradt életben. A Hajdúdorogi Egyházmegye számára hivatalos szertartási nyelvként a Szentszék az ógörögöt állapította meg, de részben tovább élt a munkácsi anyaegyházmegye öröksége is, amelyben az ószláv elemek domináltak. Ráadásul az egyházközségek némelyikében bizonyos mértékben még használták a román liturgikus nyelvet is. A zsolozsmáskönyv minden meglévő tradíciót figyelembe véve adott magyar nyelvű szöveget a papság és a hívek kezébe. Ez utóbbiak számára 1937-ben *Énekeljetek a mi Istenünknek!* címmel a zsolozsmáskönyv kivonata is megjelent.

A zsolozsmáskönyv felhasználta a Daniilovics-énekeskönyv és a hajdúdorogi fordítóbizottság kiadványainak azon, a nép által a szertartásokon énekelt vagy hallható szövegeit, amelyek már rögzültek a gyakorlatban. A magánimákat vagy a csöndesen mondandó papi részeket és a bővítményeket főként a görög szöveget felhasználva fordította a szerkesztő, Kozma János, és kisebb részben Szántay-Szémán István. Ők ketten annak a teológiai műhelynek a vezéregyéniségei, amely meghatározta a két világháború közti magyar görögkatolikus szellemi életét, elsősorban a Miskolcon 1934 és 1943 között megjelenő *Keleti Egyház* című havilap, valamint számos egyéb tudományos és ismeretterjesztő kiadvány révén. (D. A.)

Irodalom

Ivancsó, 2006, 547–570.

Ivancsó István (szerk.): *A Dicsérvételek az Úr nevét című zsolozsmáskönyvünk 80. évfordulója alkalmából 2014. november 20-án rendezett szimpozion anyaga* (Liturgikus örökségünk, XIV), Nyíregyháza, 2014.

Dobos, 2019, 552–555.